

چکیده

تصمیم‌گیری برای سرمایه‌گذاری، همواره یکی از مهمترین مسائل سرمایه‌گذاران بوده است. سرمایه‌گذاران در بورس تلاش می‌کنند تا از میان طیف وسیعی از شرکت‌های عضو و با توجه به شاخص‌های مالی متعدد سرمایه‌گذاری خود را انجام دهد تا ضمن دستیابی به بالاترین بازده، کمترین ریسک را نیز متحمل شود. بر این اساس امروزه، روش‌های متعددی برای تحلیل داده‌های این شرکت‌ها وجود دارد. یکی از روش‌هایی که از میان انبوه داده‌ها، به دسته‌بندی این شرکت‌ها می‌پردازد روش خوشه‌بندی است. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تفکیک شرکت‌های موفق از ناموفق بازار بورس اوراق بهادار تهران با استفاده از روش خوشه‌بندی K-means و حل این مسأله با کمک الگوریتم‌های فرا ابتکاری انجام گرفته است. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که حل این مسأله به روش فراابتکاری در مقایسه با روش‌های معمول، کارتر بوده و به بهینه‌ی سراسری منجر شده است. همچنین این نتایج با نتایج حاصل از تفکیک شرکت‌های عضو بورس بهادار تهران با روش تعیین ورشکستگی آلتمن مقایسه شده و توسط این روش نیز تأیید شده است.

کلید واژه:

خوشه‌بندی، بازار بورس اوراق بهادار تهران، مدل K-means، الگوریتم‌های فرا ابتکاری، مدل ورشکستگی آلتمن.

مقدمه

توسعه اقتصادی در جهان امروز، مدیون بورس و فعالیت‌های بازار سرمایه است. وجود بازارهای قوی و کارآمد همراه با سازمان‌های مالی مناسب و فعال از شاخص‌های رشد و توسعه‌ی اقتصادی هر کشور است. بورس اوراق بهادار، بازار متشکل و رسمی برای خرید و فروش اوراق سهام یا اوراق قرضه با ضوابط و مقررات خاص است. رونق بورس اوراق بهادار به عنوان معیار مهمی برای سنجش میزان توسعه‌ی اقتصادی کشور به شمار رفته و باعث تعادل و توازن اقتصادی جامعه است (ودیدی و شکوهی‌زاده، ۱۳۹۱). پیچیدگی بازار سرمایه، به‌ویژه طیف گسترده‌ی ابزارهای سرمایه‌گذاری و عوامل متعدد مؤثر بر آنها، تصمیم‌گیری درخصوص انتخاب سبد دارایی را برای سرمایه‌گذاران را دشوار می‌کند (Zhong & Enke, ۲۰۱۷). سرمایه‌گذاران همواره به دنبال انجام بهترین سرمایه‌گذاری بوده تا نفع بیشتری عایدشان شود، بدین منظور درپی تفکیک شرکت‌های موفق و ناموفق هستند با توجه به طیف وسیع شرکت‌های عضو و تعدد شاخص‌های مالی ارائه شده، ارائه روشی که بتواند این امر را آسان کند و از قابلیت اتکای بالایی برخوردار باشد حائز اهمیت است تا از این طریق، افراد سرمایه‌گذاری خود را در مجموعه‌ای از شرکت‌ها به گونه‌ای انجام دهد تا ضمن دستیابی به بالاترین بازده، کمترین ریسک را نیز متحمل شود (Nagy & Ormos, ۲۰۱۸). تاکنون تکنیک‌های گوناگونی برای تفکیک شرکت‌های موفق از ناموفق ارائه شده است. مدل‌های تعیین ورشکستگی (مهرانی و همکاران، ۱۳۸۴)، تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره (دانش شکیب و فضل‌ی، ۱۳۸۸)، تحلیل پوششی داده‌ها (قلی‌زاده و ابراهیم پورازیری، ۱۳۸۸؛ تقی‌زاده و پورربی، ۱۳۸۹؛ خواجوی، ۱۳۸۴) تکنیک‌های فراابتکاری (راعی و همکاران، ۱۳۹۰؛ درخشان و همکاران،

ارائه مدل ترکیبی خوشه‌بندی

شرکت‌های عضو بورس بهادار تهران:

رویکرد الگوریتم‌های فراابتکاری

زهره صادقی آرانی (نویسنده مسئول)

دکتری مدیریت، عضو هیئت علمی و
استادیار گروه مدیریت دانشگاه کاشان،

کاشان، ایران

SadeqiArani@kashanu.ac.ir

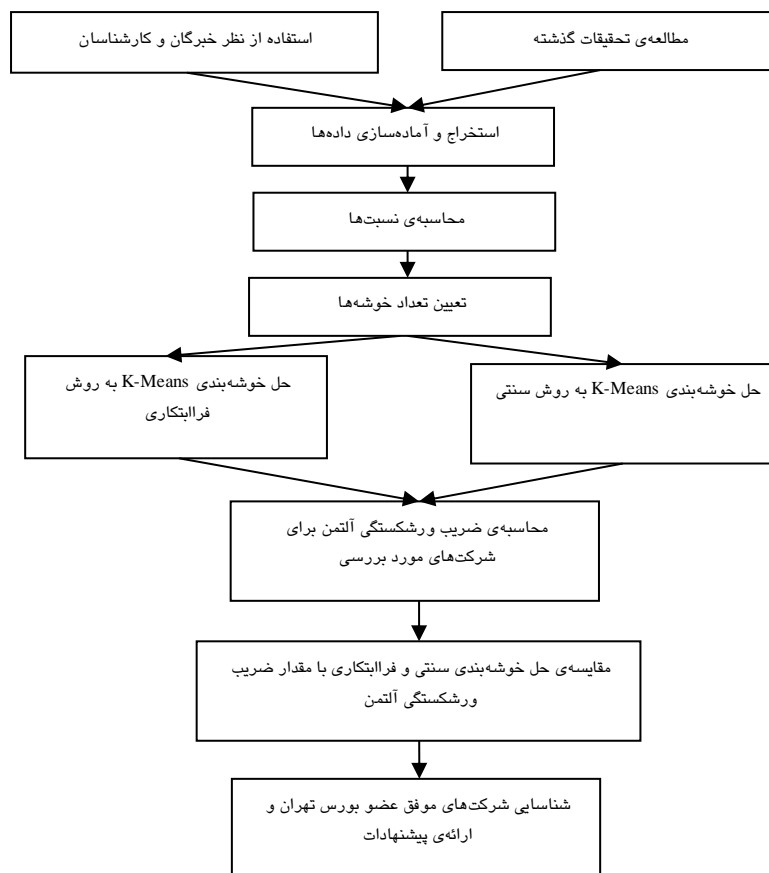
علی محقر

دکتری مدیریت صنعتی، استاد و عضو هیئت
علمی دانشگاه تهران

amohaghar@ut.ac.ir

(۱۳۹۱) و داده‌کاوی (فرید و پورحیدری، ۱۳۹۱؛ Tekin & Gümiş, ۲۰۱۷؛ Zhong & Enke, ۲۰۱۷) از جمله روش‌هایی است که برای تفکیک شرکت‌های موفق از شرکت‌های ناموفق مورد استفاده قرار گرفته است. وجه مشترک تمامی این روش‌ها استفاده از داده‌های متعدد در صورت‌های مالی این شرکت‌ها می‌باشد. یکی از این تکنیک‌ها مورد استفاده، خوشه‌بندی^۱ است که از جمله روش‌های رایج داده‌کاوی^۲ به حساب می‌آید. خوشه‌بندی با ارائه‌ی یک مسأله‌ی بهینه‌سازی (مینیمم‌سازی) و با توجه به شاخص‌های متعدد تلاش می‌کند تا چیزهایی را که دارای ویژگی‌های یکسانی هستند در یک خوشه قرار دهد. با ارائه‌ی روش‌های خوشه‌بندی، روش‌های گوناگونی نیز برای حل این مسأله ارائه شده است که هر یک دارای مزایا و معایب و محدودیت‌هایی می‌باشد. بسیاری از این روش‌ها به بهینه‌ی محلی^۳ ختم می‌شوند. علاوه بر این، مسائل خوشه‌بندی از جمله مسائل NP-Hard^۴ می‌باشد. برای این مسائل تاکنون راه حل سریع و قابل انجام در زمان معقول پیدا نشده‌است از این رو برای حل، به روش‌های فراابتکاری نیاز است (Güngör & Ünler, ۲۰۰۸). در سال‌های اخیر، روش‌های فراابتکاری گوناگونی برای حل مسائل خوشه‌بندی به کار گرفته شده است که مزیت این روش‌ها جستجوی کارا و یافتن بهینه‌ی سراسری است. براین اساس، پژوهش حاضر به منظور، خوشه‌بندی شرکت‌های اوراق بورس بهادار تهران با استفاده از روش K-means و حل این مسأله به وسیله‌ی الگوریتم‌های فراابتکاری بهینه‌سازی مبتنی بر جغرافیای زیستی (BBO)، رقابت استعماری (ICA) و جستجوی هارمونی (HS) انجام گرفته است.

در ادامه مقاله بدین صورت ساختاردهی شده است. پس از بیان مقدمه به توضیح روش خوشه‌بندی K-means و الگوریتم‌های فراابتکاری برای حل این مسأله پرداخته می‌شود. در بخش سوم روش تحقیق، جامعه‌ی آماری و متغیرهای تحقیق ارائه خواهد شد. نتایج حاصل از خوشه‌بندی شرکت‌ها با استفاده از الگوریتم‌های مذکور و مقایسه‌ی آن با مدل ورشکستگی آلتمن بخش چهارم این پژوهش را تشکیل می‌دهد. در نهایت نیز پیشنهادات کاربردی و پژوهشی متناسب با نتایج ارائه شده است. فرایند انجام تحقیق در شکل ۱ آمده است.

شکل (۱): فلوچارت انجام تحقیق

۱. مبانی نظری تحقیق

در ابتدای این بخش ابتدا تعریفی از خوشه‌بندی ارائه شده سپس روش خوشه‌بندی K-means به عنوان رایج‌ترین روش خوشه‌بندی ارائه می‌شود. در ادامه نیز الگوریتم‌های فراابتکاری رقابت استعماری (ICA)، بهینه‌سازی مبتنی بر جغرافیای زیستی (BBO) و جستجوی هارمونی (HS) که برای حل مسأله خوشه‌بندی در این پژوهش به کار گرفته شده است، معرفی می‌گردد.

۱.۱. خوشه‌بندی

پردازش داده، یکی از شاخص‌های بسیار مهم در دنیای اطلاعات است و تاکنون روش‌های متعددی برای داده‌کاوری معرفی شده است. از میان روش‌های ارائه شده، روش خوشه‌بندی بیش از سایرین رایج بوده به طوری که قابلیت ورود به فضای داده و تشخیص ساختار داده‌ها را امکان‌پذیر می‌نماید (Chen. et. al., ۲۰۱۳). خوشه‌بندی به عمل تقسیم جمعیت ناهمگن به تعدادی از زیر مجموعه‌ها یا خوشه‌های همگن گفته می‌شود (Andrés, et. al., ۲۰۱۱). وجه تمایز خوشه‌بندی از طبقه‌بندی این است که خوشه‌بندی به دسته‌های از پیش تعیین شده تکیه ندارد. در دسته‌بندی بر اساس یک مدل هر کدام از داده‌ها به دسته‌ای از پیش تعیین شده اختصاص می‌یابد؛ این دسته‌ها یا از ابتدا در طبیعت وجود داشته‌اند (مثل جنسیت، رنگ پوست و...) یا از طریق یافته‌های پژوهش‌های پیشین تعیین گردیده‌اند. در خوشه‌بندی هیچ دسته از پیش تعیین شده‌ای وجود ندارد و داده‌ها صرفاً براساس تشابه گروه‌بندی می‌شوند و عناوین هر گروه نیز توسط کاربر تعیین می‌گردد.

خوشه‌بندی، یافتن ساختاری در مجموعه‌ای از داده‌ها است که طبقه‌بندی نشده‌اند. به بیان دیگر می‌توان گفت که خوشه‌بندی قراردادن داده‌ها در گروه‌هایی است که اعضای هر گروه از زاویه‌ی خاصی شبیه یکدیگرند. در نتیجه، شباهت بین داده‌های درون هر خوشه حداکثر و شباهت بین داده‌های درون خوشه‌های متفاوت حداقل می‌باشد. معیار شباهت در اینجا، فاصله بوده یعنی نمونه‌هایی که به یکدیگر نزدیک‌ترند در یک خوشه قرار می‌گیرند. بر این اساس، محاسبه فاصله بین دو داده در خوشه‌بندی بسیار مهم می‌باشد؛ زیرا کیفیت نتایج نهایی را دستخوش تغییر قرار خواهد داد. فاصله که همان معرف عدم تجانس است حرکت در فضای داده‌ها را می‌سازد و سبب ایجاد خوشه‌ها می‌گردد. با محاسبه فاصله بین دو داده می‌توان فهمید که چقدر این دو داده به هم نزدیک هستند و بر این اساس در یک خوشه قرار داده می‌شود.

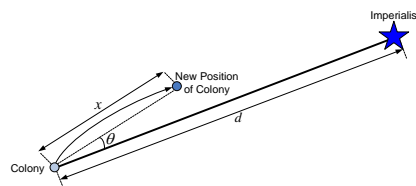
یکی از روش‌های متداول برای خوشه‌بندی روش K-means است که برای خوشه‌بندی داده‌های متنوعی مورد استفاده قرار گرفته است. این الگوریتم مجموعه داده را به k زیرمجموعه (خوشه) تقسیم می‌کند به طوری که همه اجزاء هر زیر مجموعه از نزدیک‌ترین فاصله با مرکز آن زیر مجموعه برخوردار باشند. این روش، K شیء (نمونه ورودی) را به صورت تصادفی به عنوان مراکز خوشه‌ها انتخاب می‌کند. آنگاه سایر اشیاء (نمونه‌های ورودی) را بر اساس حداقل فاصله‌ی اقلیدسی با مراکز خوشه‌های تعیین شده به خوشه‌های مناسب انتساب می‌دهد. سپس میانگین هر خوشه مجدداً محاسبه شده و به عنوان مرکز جدید خوشه‌ها در نظر گرفته می‌شوند. این عملیات آنقدر تکرار می‌شود تا مراکز خوشه‌ها دیگر تغییر نکنند. معیاری که باید در روش K-Means کمینه شود عبارت است از:

$$E = \sum_{k=1}^c \sum_{x \in Q_k} \|x - C_k\|$$

که در رابطه بالا، C تعداد خوشه‌ها، Q_k ، k امین خوشه و C_k مرکز خوشه Q_k است.

۲.۱. الگوریتم رقابت استعماری

الگوریتم رقابت استعماری یک الگوریتم بهینه‌سازی الهام گرفته از تکامل اجتماعی-سیاسی انسان می‌باشد که برای اولین بار توسط آتش‌پزگرگری و کارولوکس (۲۰۰۷) ارائه شد. این الگوریتم با تعدادی جمعیت اولیه تصادفی، که هر کدام از آنها یک «کشور» نامیده می‌شوند، شروع می‌گردد. کشورها به دو دسته مستعمره^۷ و استعمارگر یا امپریالیست^۸ تقسیم می‌شوند. در این الگوریتم، سیاست‌های جذب^۱ و رقابت استعماری^۱، هسته اصلی این الگوریتم را تشکیل می‌دهند. تعدادی از بهترین عناصر جمعیت (معادل نخبه‌ها در الگوریتم ژنتیک) به عنوان امپریالیست انتخاب شده و باقیمانده‌ی جمعیت نیز به عنوان مستعمره، در نظر گرفته می‌شوند. استعمارگرها بسته به قدرتشان که با تابع هزینه نسبت عکس دارند، این مستعمرات را با یک روند خاص به سمت خود جلب می‌کنند. شکل ۲ حرکت مستعمرات را به سمت امپریالیست نشان می‌دهد. مطابق این شکل، کشور امپریالیست، کشور مستعمره را در راستای محورهای فرهنگ و زبان به سمت خود جذب می‌کند.

شکل (۲): حرکت مستعمرات به سمت امپریالیست

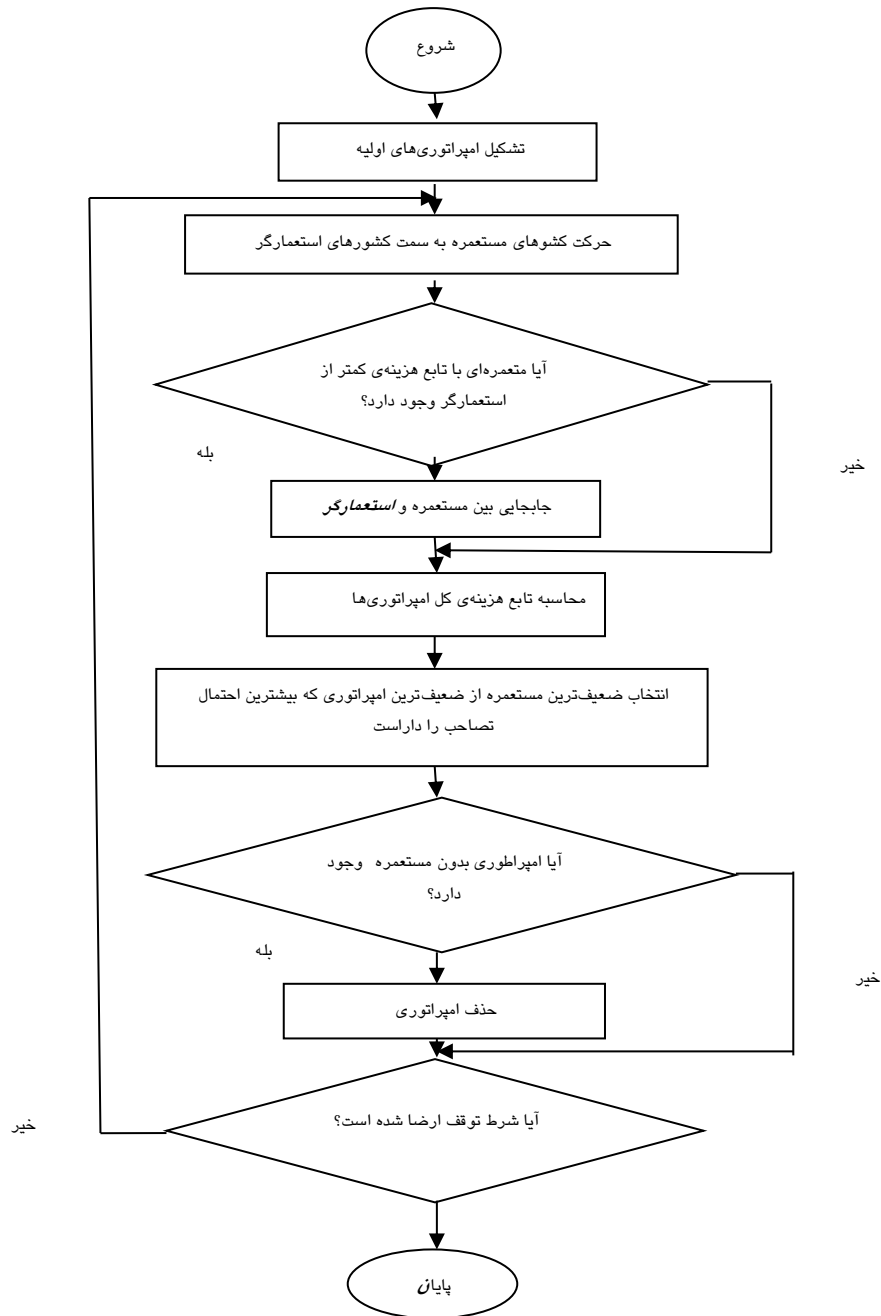
در این شکل، فاصله میان استعمارگر و مستعمره با d نشان داده شده است. x و θ نیز اعدادی تصادفی با توزیع یکنواخت به صورت رابطه زیر می‌باشند.

$$x \approx U(0, \beta \times d) \quad ; \quad \theta \approx U(-\gamma, \gamma)$$

چنانچه β بزرگتر از یک باشد باعث می‌شود تا کشور مستعمره در حین حرکت به سمت کشور استعمارگر، از جهت‌های مختلف به آن نزدیک شود. در این رابطه، γ پارامتری دلخواه است که افزایش آن باعث افزایش جستجوی اطراف امپریالیست می‌شود و کاهش آن نیز سبب می‌گردد تا مستعمرات تا حد ممکن، نزدیک به بردار واصل مستعمره به استعمارگر حرکت کنند. در اکثر پیاده‌سازی‌ها، انتخاب β و γ به ترتیب ۲ و $\pi/4$ انتخاب مناسبی بوده است (Hosseini Nasab, et. al., ۲۰۱۰). قدرت کل هر امپراتوری، به هر دو بخش تشکیل دهنده آن یعنی کشور امپریالیست (به عنوان هسته مرکزی) و مستعمرات آن، بستگی دارد. در حالت ریاضی، این وابستگی با تعریف قدرت امپراتوری به صورت مجموع قدرت کشور امپریالیست، به اضافه درصدی از میانگین قدرت مستعمرات آن (ξ)، مدل شده است.

$$T.C._n = Cost(imperialist_n) + \xi \text{ mean}\{Cost(colonies\ of\ empire_n)\}$$

با شکل‌گیری امپراتوری‌های اولیه، رقابت امپریالیستی میان آنها شروع می‌شود. هر امپراتوری که نتواند در رقابت استعماری، موفق عمل کند و بر قدرت خود بیفزاید (و یا حداقل از کاهش نفوذش جلوگیری کند)، از صحنه رقابت استعماری، حذف خواهد شد. بنابراین، بقای یک امپراتوری، وابسته به قدرت آن در جذب مستعمرات امپراتوری‌های رقیب، و به سطره درآوردن آنها خواهد بود. در نتیجه، در جریان رقابت‌های امپریالیستی، به تدریج بر قدرت امپراتوری‌های بزرگتر افزوده و امپراتوری‌های ضعیف‌تر، حذف خواهند شد. امپراتوری‌ها برای افزایش قدرت خود، مجبور خواهند شد تا مستعمرات خود را نیز پیشرفت دهند. با گذشت زمان، مستعمرات، از لحاظ قدرت به امپراتوری‌ها نزدیکتر خواهند شد و شاهد یک نوع همگرایی خواهیم بود. حد نهایی رقابت استعماری، زمانی است که یک امپراتوری واحد با مستعمراتی که از لحاظ موقعیت، به خود کشور امپریالیست خیلی نزدیک هستند، در دنیا داشته باشیم. شکل ۳ فلوجارت الگوریتم را نشان می‌دهد.

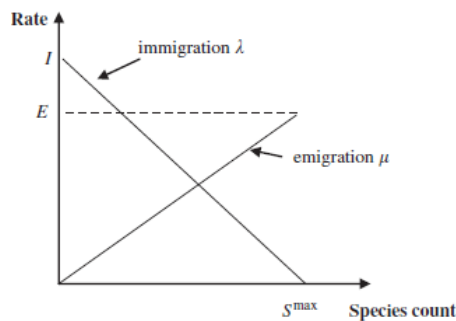

شکل (۳): الگوریتم رقابت استعماری

۳.۱. بهینه‌سازی مبتنی بر جغرافیای زیستی

بهینه‌سازی مبتنی بر جغرافیای زیستی^{۱۱} (BBO) یکی از الگوریتم‌های نسبتاً جدید در حوزه بهینه‌سازی هوشمند است که در سال ۲۰۰۸ توسط دن سایمون^{۱۲} معرفی شد. در این الگوریتم، از چگونگی انتشار گونه‌های^{۱۳} جانداران در زیستگاه‌های متعدد الهام گرفته شده است. با ارائه مدلی احتمالی برای چگونگی مهاجرت گونه در زیستگاه‌ها، مدل ریاضی استخراج شده که در نهایت منجر به ایجاد مدل بهینه‌سازی جدیدی شده است. ایده‌ی اصلی این الگوریتم از تمایل جانوران به انحصار منابع و در نتیجه تصمیم به مهاجرت به سکونتگاه‌هایی با جمعیت کمتر شکل گرفته است. تابع هدف این الگوریتم با شاخص تناسب سکونت^{۱۴} (HSI) اندازه‌گیری می‌شود. برای یک سکونتگاه خاص، مهاجرت به^{۱۵} این مکان (λ) با جمعیت رابطه‌ی معکوس دارد و با مهاجرت از^{۱۶} این مکان (μ) رابطه‌ی مثبت دارد. به عبارت دیگر، هر چه جمعیت یک سکونتگاه کمتر باشد نرخ مهاجرت‌پذیری آن بیشتر و مهاجرت از آن کمتر است. حداکثر میزان مهاجرت‌پذیری یک مکان با

$S^{\max}$ و حداکثر نرخ مهاجرت پذیری آن نیز با E نشان داده شده می‌شود. به همین ترتیب، I هم بیانگر حداکثر نرخ مهاجرت از یک سکونت‌گاه است (شکل ۴). معمولاً، در تئوری این الگوریتم مجموع I و E برابر یک عدد ثابت است که در این پژوهش برابر یک در نظر گرفته شده است. متغیرهای تصمیم در این الگوریتم (معادل ژن در الگوریتم ژنتیک) با متغیر شاخص تناسب^{۱۷} (SIV) تعیین می‌شود که عبارت است از مجموعه عوامل که باعث برآوردگی یک سکونت‌گاه نسبت به سکونت‌گاه دیگر شده یا سکونت‌پذیری یک مکان را تعیین می‌کنند. متغیر شاخص تناسب به عنوان متغیر مستقل و شاخص تناسب سکونت به عنوان متغیر وابسته شناخته می‌شود.

شکل (۴): مدل مهاجرت گونه‌ها

در این الگوریتم، سکونت‌گاه‌هایی که شاخص تناسب سکونت کمتری دارند دارای مهاجرت‌پذیری بیشتری هستند. در این سکونت‌گاه‌ها، عواملی که مهاجرت‌پذیری آن‌ها را تشکیل می‌دهند یا همان متغیر شاخص تناسب (SIV)، تحت تأثیر تغییر احتمالی عوامل سایر سکونت‌گاه‌ها با مهاجرت‌پذیری بیشتر قرار می‌گیرند و سایر سکونت‌گاه‌ها، با یک احتمال مشخص، متغیر شاخص تناسب (عامل) را مهاجرت می‌دهند. به عبارت دیگر، هر عامل در سکونت‌گاه مهاجرپذیر i با نرخ λ_i تحت تأثیر قرار گرفته و منبع تغییر با نمونه‌برداری تصادفی و با نرخ μ_j از سایر سکونت‌گاه‌ها تغییر می‌کند. به عنوان مثال، اگر به طور تصادفی منبع تغییر (مهاجرت) سکونت‌گاه m متغیر k ام باشد، آن متغیر (متغیر شاخص تناسب)، به احتمال μ_m از سکونت‌گاه m (با $j \neq i$) به سکونت‌گاه مهاجرپذیر منتقل می‌شود. این احتمال (μ_j) براساس شاخص تناسب سکونت (HSI) تعیین می‌شود. یعنی سکونت‌گاهی که شاخص تناسب سکونت بیشتری داشته باشد نرخ مهاجرتی بالاتری نیز داشته و شانس بیشتری در تغییر متغیر شاخص تناسب سکونت‌گاه مهاجرپذیر دارد. به عبارت دیگر، مشخصه‌ها از سکونت‌گاه‌هایی که محل سکونت بهتری هستند، به سکونت‌گاه‌های بدتر (با تابع هدف HSI کمتر) انتقال داده می‌شود. سایمون برای افزایش تنوع^{۱۸} در این الگوریتم، جهش^{۱۹} را هم برای گونه‌ای که برای تغییر انتخاب شده است را نیز پیشنهاد می‌دهد. به طور کلی، مراحل این الگوریتم به صورت زیر است:

۱- تولید مجموعه جمعیت اولیه (سکونت‌گاه‌ها) به صورت تصادفی و ارزیابی آن‌ها: این ارزیابی براساس شاخص تناسب سکونت (HSI) و با استفاده از متغیرهای شاخص تناسب (SIV) که همان متغیرهای تصمیم مسأله است صورت می‌گیرد.

۲- تعیین پارامترهای نرخ مهاجرت‌پذیری به این مکان (λ) و مهاجرت از^{۲۰} این مکان (μ)، این دو نرخ بر اساس شاخص تناسب سکونت هر سکونت‌گاه تعیین می‌شود به طوری که سکونت‌گاهی که دارای شاخص تناسب سکونت بیشتری بوده دارای نرخ λ کمتر و μ بیشتر می‌باشد.

۳- به ازای هر سکونت‌گاه مانند i مرحله‌ی ۲ انجام می‌گیرد:

۳-۱ به ازای متغیر k ام در سکونت‌گاه i مراحل زیر انجام می‌گیرد:

۳-۱-۱ با احتمال λ_i در X_{ik} (SIV) تغییرات طبق مراحل زیر را اعمال می‌شود:

انجام می‌شود X_{ik} به X_{jk} را با توجه به مقادیر μ و به صورت تصادفی تعیین گردیده و مهاجرت از متغیر j ۱-۳-۱ مبداء مهاجرت ( )

$$X_{ik} = x_{ik} + \alpha(x_{jk} - x_{ik})$$

۳-۱-۲ با احتمال معین بر روی مؤلفه‌ی X_{ik} تغییرات تصادفی (جهش) صورت می‌گیرد.

۴- مجموعه‌ی پاسخ‌های جدید بر اساس شاخص تناسب سکونت به دست آمده ارزیابی می‌شود.

۵- جمعیت قدیمی و جمعیت ناشی از مهاجرت ترکیب شده و با استفاده از روش‌های انتخاب، جمعیت مرحله‌ی بعد ایجاد می‌شود.

۶- در صورت برآورده نشدن شرط خاتمه به مرحله‌ی ۳ برمی‌گردیم.

۴.۱. الگوریتم جستجوی هارمونی

الگوریتم جستجوی هارمونی^{۲۱} (HS) برای اولین بار توسط گیم و همکارانش (۲۰۰۱) میلادی ارائه گردید. این الگوریتم با الهام از فرایند بهبود و تکامل هارمونی (هم‌سازی یا هم‌آهنگی) به وسیله‌ی مجموعه‌ای از نوازندگان موسیقی ایجاد شده است. در این روش، هر نوازنده یا ابزار موسیقی^{۲۲} یک متغیر تصمیم را نشان می‌دهد. در طول اجرای الگوریتم هر نوت^{۲۳} که هر نوازنده می‌نوازد بیانگر مقداری است که به متغیر تصمیم تخصیص داده می‌شود. هدف از تکرار الگوریتم یافتن بهترین هارمونی^{۲۴} بین نوازندگان یا نقطه‌ی بهینه‌ی سراسری است. این الگوریتم برای متغیرهای گسسته و پیوسته کارا بوده و به دلیل تصادفی بودن عملیات در مراحل مختلف، احتمال متوق شدن الگوریتم در بهینه‌ی محلی اندک است. مراحل الگوریتم جستجوی هارمونی به صورت زیر است:

۱- مقاردهی اولیه مسأله بهینه‌سازی و پارامترهای اولیه: در این مرحله تابع هدف مسأله و پارامترهای الگوریتم مشخص می‌شود. این پارامترها شامل اندازه‌ی حافظه‌ی هارمونی یا تعداد بردارهای جواب^{۲۵} (HMS)، نرخ انتخاب از حافظه‌ی هارمونی^{۲۶} (HMCR) و نرخ تنظیم گام^{۲۷} (PAR) برای بهبود بردارهای جواب و همچنین پهنای باند^{۲۸} (BW) برای تنظیم فرکانس و تعداد تکرار الگوریتم (Max It.) به‌عنوان شرط خاتمه است. مقادیر دو نرخ انتخاب از حافظه‌ی هارمونی (HMCR) و نرخ تنظیم گام (PAR) بین صفر تا یک تعیین می‌شوند.

۲- تولید حافظه هارمونی: در این مرحله ماتریس حافظه‌ی هارمونی با انتخاب تصادفی مقادیر متغیرها در هر بردار پاسخ تولید شده و بر اساس مقدار تابع هدف مرتب می‌شوند:

$$HM = \begin{bmatrix} x^1 \\ x^2 \\ \vdots \\ x^{HMS} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} x_1^1 & x_2^1 & \dots & x_N^1 \\ x_1^2 & x_2^2 & \dots & x_N^2 \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_1^{HMS} & x_2^{HMS} & \dots & x_N^{HMS} \end{bmatrix}$$

در حافظه هارمونی فرض می‌شود که K هارمونی توسط n نوازنده ساخته شده است، در واقع اندازه حافظه نوازندگان برابر HMS هارمونی است. بنابر این، ماتریس تولیدی شامل HMS سطر و n ستون یا تعداد نوازنده (تعداد متغیرهای تاثیر گذار در مسئله) است.

۳- ایجاد یک هارمونی جدید بهبود یافته:

بردار هارمونی جدید $x' = (x'_1, x'_2, \dots, x'_N)$ بر مبنای سه قانون انجام می‌گیرد: ۱- انتخاب مؤلفه‌ها از حافظه‌ی قبلی؛ ۲- تنظیم گام و ۳- انتخاب تصادفی. در انتخاب مؤلفه‌های هارمونی جدید، با احتمال HMCR از مؤلفه‌های حافظه‌ی قبلی استفاده شده و با احتمال ۱- HMCR به صورت تصادفی ساخته می‌شود.

در ادامه برای بهبود جواب یا به عبارتی تغییر فرکانس، با احتمال PAR تغییرات جزئی در جواب جدید به صورت زیر ایجاد می‌شود.

If (rand() $<$ PAR)

$$x'_i \leftarrow x'_i + \text{rand}() \times BW$$

Else

$$x'_i \leftarrow x'_i$$

end

۴- به روز کردن حافظه هارمونی

اگر مقدار تابع هدف بردار هارمونی جدید از بدترین هارمونی در حافظه‌ی هارمونی بهتر باشد به حافظه اضافه شده و بدترین هارمونی موجود از حافظه حذف می‌شود.

۵- گام های ۳ و ۴ تا زمانی که شرط پایانی ارضا شود یا تکرارها تمام شود ادامه می‌یابد.

۵.۱. مروری بر مطالعات قبلی انجام شده

استفاده از الگوریتم‌های فراابتکاری برای تعیین سبد سهام یا ارزیابی عملکرد شرکت‌های فعال در بورس اوراق بهادار در مطالعات گوناگونی انجام گرفته که به برخی از آنها در ادامه اشاره می‌شود:

در پژوهشی انتخاب و بهینه‌سازی سبد سهام با استفاده از الگوریتم ژنتیک بر اساس تعاریف متفاوتی از ریسک انجام شده و ۱۴۶ شرکت فعال در بورس طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۸۷ مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج تحقیق نشان داده است که الگوریتم ژنتیک در تکرارهای مختلف از بهینگی و ثبات بالایی جهت انتخاب سبد سهام برخوردار است. همچنین اختلافی بین دو مدل متفاوت از ریسک (مدل میانگین-واریانس و مدل میانگین-نیم واریانس) مشاهده نشده است (گرگز و همکاران، ۱۳۸۹).

در تحقیقی دیگر از الگوریتم جستجوی هارمونی (HS) به منظور حل مساله بهینه‌سازی مقید پرتفوی سهام استفاده شده است. در این پژوهش به منظور حل مساله بهینه‌سازی پرتفوی سهام با استفاده از اطلاعات قیمت ۲۰ سهم پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران از مهر ۱۳۸۵ تا اسفند ۱۳۸۷، مرز کارای سرمایه‌گذاری برای دو الگو با عامل خطرپذیری واریانس و نیم واریانس رسم می‌گردد. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که روش جستجوی هارمونی در بهینه‌سازی مقید پرتفوی سهام، موفق عمل کرده و در یافتن جواب‌های بهینه در تمامی سطوح خطرپذیری و بازده از دقت قابل قبولی برخوردار است (راعی و همکاران، ۱۳۹۰).

در پژوهشی دیگر از الگوریتم ژنتیک در انتخاب یک مجموعه دارایی از سهام بورس اوراق بهادار استفاده شده است. در این تحقیق، دو الگوریتم ژنتیک برای یافتن پاسخی نزدیک به بهینه طراحی شده است. اولین الگوریتم، مجموعه دارایی با بالاترین بازده و کمترین ریسک و نیز کمترین ضریب همبستگی با سایر دارایی‌ها را انتخاب و الگوریتم ژنتیک دوم، وزن هر یک از دارایی‌ها را در مجموعه دارایی تعیین می‌کند. در نهایت، این دو الگوریتم بر روی سهام عرضه شده در بورس اوراق بهادار تهران با بیش از ۲۰۰ سهام پیاده و نتایج پیشنهادی برای سرمایه‌گذاران ارائه شده است (عبدالعلی‌زاده شهیر و عشقی، ۱۳۸۲).

در پژوهشی دیگر با هدف انتخاب بهترین مجموعه از سهام، اهداف چندگانه و تعدد گزینه‌ها لحاظ شده است. در این مقاله پس از توسعه مدل انتخاب سبد سهام مارکوویتز، روشی مبنی بر ترکیب دو روش بهینه‌یابی اجتماع مورچگان و شبیه‌سازی تبرید-تدریجی پارتو پیشنهاد گردیده است. به منظور اعتبارسنجی این روش، عملکرد آن در بورس اوراق بهادار تهران، با عملکرد چند روش فراابتکاری دیگر مقایسه شده است. نتایج بدست آمده حاکی از برتری روش پیشنهادی نسبت به روش‌های مذکور (از نقطه نظر معیارهای قابل طرح در این حوزه) بوده است (درخشان و همکاران، ۱۳۹۱).

در تحقیق دیگر مساله انتخاب سبد سهام مارکوویتز را در نظر گرفته و در پی رهگیری مرز کارای مورد نظر مدل مارکوویتز تحت شرایط وجود محدودیت‌های عدد صحیح تعداد سهام می‌باشد. بدین منظور به وسیله الگوریتم ژنتیک پیشنهادی، مساله مقید با استفاده از داده‌های واقعی شرکت‌های داخلی و نیز خارجی حل نموده و با مساله نامقید مارکوویتز مقایسه شده است. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که الگوریتم پیشنهادی در هر دو نمونه توانسته است در فضای جستجوی موجه، اقدام به بهینه‌سازی نموده و در نتیجه مساله سبد سهام مقید را به خوبی حل نماید (تقوی‌فرد و همکاران، ۱۳۸۶).

استفاده از تکنیک خوشه‌بندی برای بخش‌بندی سهام شرکت‌ها پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران به پژوهش فرید و پورحیدری (۱۳۹۱) مربوط می‌شود. جامعه آماری این تحقیق را تمامی شرکت‌های فعال در بورس در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸ تشکیل داده است. شرکت‌های فوق بر اساس شاخص‌های مالی و بر اساس تحلیل خوشه‌ای فازی در سه خوشه قرار گرفته و بر این اساس پیشنهاداتی برای ترکیب سبد سهام سرمایه‌گذاران ارائه شده است (فرید و پورحیدری، ۱۳۹۱).

از روش‌های فراابتکاری برای حل مساله خوشه‌بندی نیز به وفور استفاده شده است. در مطالعه‌ای که توسط گونگور و آنلر (۲۰۰۸) در کشور ترکیه انجام گرفت برای حل مسائل خوشه‌بندی از نوع K-Harmonic means از روش فراابتکاری جستجوی ممنوع استفاده کرده است. داده‌های این پژوهش از داده‌های استاندارد UCI بوده است. نتایج این تحقیق نشان داده است که استفاده از روش فراابتکاری به جواب مناسب‌تری نسبت به حل خوشه‌بندی معمولی و حتی فازی (به خصوص در اندازه‌های بزرگ مساله) منجر شده است. همچنین در مطالعه‌ی دیگری از این دو نویسنده در سال ۲۰۰۷ از شبیه‌سازی تبرید برای حل مسائل خوشه‌بندی از نوع K-Harmonic means استفاده شده است. نتایج این تحقیق نیز حاکی از ارائه‌ی بهینه‌ی سراسری و همچنین استواری^{۲۰} در جواب بوده است.

در مطالعه‌ی دیگری نیز برای حل مسائل خوشه‌بندی K-Harmonic means از روش فراابتکاری جستجوی همسایگی متغیر^{۲۱} (VNS) استفاده شده است. در این مطالعه با استفاده از داده‌های استاندارد مشابه پژوهش گونگور و آنلر (۲۰۰۸) نشان داده شده است که روش VNS جواب بهتری را در مقایسه با روش جستجوی ممنوع، شبیه‌سازی تبرید و روش ابتکاری حل مسائل خوشه‌بندی ارائه می‌کند (Alguwaizani, et. al., ۲۰۱۱).

در پژوهشی دیگری در کشور تایوان از روش‌های بهینه‌سازی اجتماع ذرات (PSO) برای تنظیم پارامترهای خوشه‌بندی و همچنین از ANFIS برای پیش‌بینی شکست کسب و کار استفاده شده است. جامعه‌ی آماری این پژوهش را ۱۶۰ شرکت الکترونیک عضو بورس اوراق

بهادار تایوان تشکیل می‌دهند. نتایج این تحقیق حاکی از آن است که روش ترکیبی فوق، کارایی بیشتری در پیش‌بینی‌های بلندمدت دارد (Chen, ۲۰۱۳).

در مطالعه‌ی دیگری نیز از روش الگوریتم ژنتیک الهام‌گرفته شده از کوانتم^{۳۲} برای حل مسائل خوشه‌بندی K-means استفاده شده است. نتایج این تحقیق برای داده‌های شبیه‌سازی شده و داده‌های واقعی نشان داده که روش پیشنهادی علاوه بر ارائه‌ی بهینه‌ی سراسری، در مقایسه با سایر روش‌های مرسوم اثربخشی بیشتری داشته است (Xiao, et. al., ۲۰۱۰).

در تحقیقی دیگری برای پیش‌بینی فروش شرکت‌های تخته مدار چاپی^{۳۳} در کشور تایوان از روش ترکیبی خوشه‌بندی K-means و شبکه عصبی مصنوعی فازی استفاده شده است. در این پژوهش، ابتدا از خوشه‌بندی برای کاهش و پردازش آسان‌تر داده‌ها و بخش‌بندی بازار بهره برده شده سپس با استفاده از داده‌های ۵ ساله پیش‌بینی فروش صورت گرفته است. نتایج تحقیق نشان داده که استفاده از روش ترکیبی در مقایسه با سایر رویکردها اثربخشی بیشتری داشته است (Chang, et. al., ۲۰۰۹).

در پژوهشی دیگر از روش K-means و نقشه‌ی خود سازماندهی^{۳۴} SOM برای خوشه‌بندی رفتارهای مشتریان مخابرات ایران استفاده شده است. در مرحله‌ی بعدی از درخت تصمیم برای طبقه‌بندی این مشتریان و از شبکه عصبی مصنوعی برای پیش‌بینی این رفتار استفاده شده است. نتایج این تحقیق حاکی از دقت بالای این روش ترکیبی نسبت به سایر روش‌های پیش‌بینی بدون خوشه‌بندی است (Farvareh & Sepehr, ۲۰۱۱).

در پژوهشی دیگر از روش فراابتکاری الگوریتم رقابت استعماری برای حل مسأله‌ی خوشه‌بندی K-means استفاده شده است و نتایج این روش با سایر روش‌های فراابتکاری از جمله الگوریتم ژنتیک، جستجوی ممنوع، بهینه‌سازی ازدحام ذرات، کلونی مورچگان و شبیه‌سازی تبرید مقایسه شده است. نتایج به دست آمده از الگوریتم رقابت استعماری در مقایسه با سایر روش‌های مذکور استوارتر و مناسب‌تر بوده است (Niknam, et. al, ۲۰۱۱).

۲. روش تحقیق، جامعه‌ی آماری و متغیرهای مورد بررسی

جامعه‌ی آماری این پژوهش را ۶۶ شرکت پذیرفته شده در اوراق بورس بهادار تهران تشکیل می‌دهد که صورت‌های مالی آن‌ها منتهی به تاریخ ۹۱/۱۲/۳۰ حسابرسی شده است. این اطلاعات از سایت مرکز بورس اوراق بهادار تهران گرفته و پس از پالایش، صورت‌های مالی نسبت‌های مورد بررسی از این صورت‌ها استخراج شده است. برای بررسی این شرکت‌ها، از ۵ نسبت که در مطالعات آلتمن^{۳۵} (۱۹۶۸) مورد استفاده قرار گرفته بهره برده شده است. استفاده از این نسبت‌ها به این دلیل است که اولاً داده‌ها و اطلاعات مربوط به این متغیرها برای تمامی شرکت‌ها موجود و در دسترس بوده است. ثانیاً مطالعات متعددی وجود دارد که از این ۵ نسبت برای ارزیابی یک شرکت و پیش‌بینی ورشکستگی آن‌ها با استفاده از مدل‌های آماری و غیرآماری استفاده کرده است. همچنین نویسندگان فراوانی در حوزه‌های متعدد و در دوره‌های زمانی متفاوت اعتبار شاخص‌های ارائه شده توسط آلتمن را تأیید کرده‌اند (Andrés, et, al, ۲۰۱۱). این نسبت‌ها عبارت‌اند:

X_1 : نسبت سرمایه‌ی در گردش به کل دارایی‌ها

X_2 : نسبت سود انباشته به کل دارایی‌ها

X_3 : نسبت سود قبل از مالیات (EBIT) به کل دارایی‌ها

X_4 : نسبت ارزش بازار سهام به ارزش دفتری کل بدهی‌ها

X_5 : نسبت فروش کل به کل دارایی‌ها

آلتمن در این مدل به منظور بررسی ورشکستگی یا سلامت یک شرکت معادله‌ی زیر را ارائه کرده است:

$$Z = 0,717X_1 + 0,84X_2 + 3,10X_3 + 0,42X_4 + 0,998X_5$$

چنانچه مقدار Z به دست آمده کمتر از ۱/۲ باشد شرکت ورشکسته، بیش از ۲/۹ سالم و بین این دو مقدار، شرکت حالتی مابین ورشکستگی و غیر ورشکستگی خواهد داشت.

به منظور استفاده از این نسبت‌ها و همسان‌سازی آن‌ها، ابتدا این داده‌ها با استفاده از فرمول زیر نرمالیزه شده و سپس برای حل مسأله‌ی خوشه‌بندی مورد استفاده قرار گرفته است (Alguwaizani, et. al., ۲۰۱۱):

$$x_i = \frac{x_i - \text{Min}x_i}{\text{Max}x_i - \text{Min}x_i} * 100 \quad \forall i = 1, 2, \dots, N$$

لازم به ذکر است هر یک از الگوریتم‌های فراابتکاری مورد استفاده در این پژوهش دارای پارامترهای متعددی هستند. برای تنظیم پارامتر هر یک از این الگوریتم‌ها، از مطالعات قبلی انجام شده استفاده گردیده و با اجرای مکرر الگوریتم‌ها، بهترین پارامتر برای هر کدام در نظر گرفته شده که در جدول ۱ آمده است.

جدول (۱): تنظیم پارامترهای الگوریتم‌های فراابتکاری مورد استفاده

الگوریتم		رقابت استعماری (ICA)		بهینه‌سازی مبتنی بر جغرافیای زیستی (BBO)		جستجوی هارمونی (HS)	
الگوریتم رقابت استعماری	MaxIt.	۲۰۰	MaxIt.	۲۰۰	MaxIt.	۳۰۰	
	nPop	۵۰	nPop	۵۰	nPop	۲۰	
	nImp	۱۰	nImp	۰,۲	Keep Rate	۰,۹۹	
	nPop-nImp		nCol	Linspace(۱۰۰, nPop)*	μ	۰,۲	
	۲	B	$1-\mu$	λ	$0,05 \times (\text{VarMax} - \text{VarMin})$		
	۰,۱	pRevolution	۰,۹	α			
	۰,۰۵	Revolution Rate	۰,۱	pMutation			
	۰,۱	Z					

*: تساعد حسابی بین یک تا صفر به تعداد جمعیت

پیش از خوشه‌بندی شرکت‌های مورد بررسی با استفاده از الگوریتم‌های فراابتکاری یافتن تعداد بهینه‌ی خوشه مفید خواهد بود. بهترین تعداد خوشه آن است که مجموع تشابه بین مرکز هر خوشه و اعضای آن خوشه حداکثر و مجموع تشابه بین مراکز خوشه‌ها حداقل باشد. در این پژوهش به منظور انتخاب بهترین تعداد خوشه از شاخص دیویس-بولدین (DBI) استفاده شده است. در این شاخص تلاش می‌شود تا علاوه بر فاصله‌ی درون خوشه‌ای فاصله‌ی بین خوشه‌ها را نیز بررسی می‌کند. چنانچه $O = \{C^n | n = 1, 2, \dots, K\}$ مجموع مراکز خوشه‌ها و $C^n = \{C_i | i = 1, 2, \dots, \|T^c - O\|\}$ مجموعه باقیمانده چیزهایی که به عنوان مرکز خوشه انتخاب نشده‌اند و T^n مجموعه‌ی تمامی اشیائی است که خوشه‌بندی روی آن صورت گرفته است کیفیت نتایج خوشه‌بندی با K خوشه به صورت $R(K)$ تعریف می‌شود که کمترین مقدار $R(K)$ به عنوان تعداد بهینه خوشه مورد استفاده قرار می‌گیرد. فرمول‌های اندازه‌گیری این شاخص به صورت زیر تعریف می‌شود:

$$R(K) = \frac{1}{K} \sum_{n=1}^K \left(\max_{1 \leq m \leq K, m \neq n} \left\{ \frac{S_n + S_m}{d_{nm}} \right\} \right)$$

$$S_n = \frac{1}{\|O^n\|} \sum_{c_i \in O^n} \|c_i - c^n\|$$

$$S_m = \frac{1}{\|O^m\|} \sum_{c_j \in O^m} \|c_j - c^m\|$$

$$d_{nm} = \|c^n - c^m\|$$

در این معادله، S^n میانگین شباهت بین مرکز خوشه‌ی C^n و همه‌ی اعضای خوشه‌ی O^n و S^m میانگین شباهت بین مرکز خوشه‌ی C^m و همه‌ی اعضای خوشه‌ی O^m را نشان می‌دهد. همچنین شباهت مرکز دو خوشه با d_{nm} را نشان می‌دهد. هر چه مقدار شاخص دیویس-بولدین (DBI) کمتر باشد نشانگر مطلوبیت بیشتر خوشه‌بندی است.

۳. نتایج و یافته‌ها

نتایج حاصل از شاخص دیویس-بولدین حاکی از آن است که بهترین تعداد خوشه برابر ۳ می‌باشد (جدول ۲). بنابراین، ۳ خوشه برای خوشه‌بندی شرکت‌های بورس اوراق بهادار تهران در نظر گرفته شده است. سپس با استفاده از الگوریتم‌های فراابتکاری بهینه‌سازی مبتنی بر جغرافیای زیستی (BBO)، کرم شبتاب (FA)، رقابت استعماری (ICA) و جستجوی هارمونی (HS) مسأله‌ی K-means به منظور خوشه‌بندی شرکت‌های بورس بهادار تهران حل شده است.

جدول (۲): مقادیر شاخص دیویس-بولدین بر اساس تعداد خوشه

تعداد خوشه (K)	شاخص دیویس-بولدین (DBI)
۲	۰/۹۴۸
۳	۰/۸۳۷
۴	۱/۰۰۰
۵	۰/۸۹۹
۶	۰/۹۶۱
۷	۰/۹۳۲
۸	۱/۰۰۶
۹	۰/۹۹۵

نتایج حاصل از ۲۰ بار اجرای برنامه برای هر الگوریتم در قالب بیشترین (Max)، کمترین (Min) و میانگین (Mean) جواب‌ها در جدول ۳ آمده است. این نتایج حاکی از آن است که حل مسأله‌ی خوشه‌بندی K-Means به وسیله‌ی الگوریتم‌های فراابتکاری در مقایسه با روش مرسوم دارای جواب بهتری می‌باشد. علاوه براین، اگر چه نتایج جواب برای سه الگوریتم فراابتکاری مورد استفاده دارای تفاوت اندکی است.

جدول (۳): نتایج حل مسأله‌ی خوشه‌بندی K-Means با استفاده از الگوریتم‌های فرا ابتکاری

جواب	الگوریتم فراابتکاری	K- means	رقابت استعماری (ICA)	بهینه‌سازی مبتنی بر جغرافیای زیستی (BBO)	جستجوی هارمونی (HS)
Max	۱۷۱۴,۰۰۷	۱۵۶۳,۵۰۳	۱۵۶۳,۵۱۳	۱۵۶۲,۹۱	
Mean	۱۷۱۴,۰۰۷	۱۵۶۲,۹۷۳	۱۵۶۲,۹۴۴	۱۵۶۲,۸۹۵	
Min	۱۷۱۴,۰۰۷	۱۵۶۲,۸۶۵	۱۵۶۲,۸۷۱	۱۵۶۲,۸۸۲	

جدول (۴): تعداد شرکت‌های موجود در هر خوشه به تفکیک الگوریتم‌های مورد استفاده

خوشه	الگوریتم فراابتکاری	K- means	رقابت استعماری (ICA)	بهینه‌سازی مبتنی بر جغرافیای زیستی (BBO)	جستجوی هارمونی (HS)
خوشه ۱	۴۰	۱۶	۱۶	۱۶	
خوشه ۲	۱	۲۲	۲۲	۲۲	
خوشه ۳	۲۵	۲۸	۲۸	۲۸	
جمع کل	۶۶	۶۶	۶۶	۶۶	

نتایج نشان می‌دهد در روش خوشه‌بندی K-Means یک شرکت در خوشه‌ی اول و ۲۵ و ۴۰ شرکت به ترتیب در خوشه‌های دوم و سوم قرار گرفت است. این نتایج برای خوشه‌بندی از طریق هر سه الگوریتم‌های فراابتکاری به نتایج یکسانی رسیده که به ترتیب ۲۲، ۲۸ و ۲۸ شرکت در خوشه‌های اول تا سوم قرار می‌گیرد (جدول ۴).

جدول (۵): ویژگی‌های آماری ۵ نسبت مورد بررسی برای شرکت‌های مذکور به تفکیک هر خوشه

انحراف معیار (Std.dev.)	میانگین (Mean)	مینم (Min)	ماکزیم (Max)	مقادیر آماری خوشه
۰,۱۲۳	۰,۳۲۵	۰,۱۶۵	۰,۵۷۴	X _۱
۰,۰۸۸	۰,۴۲۸	۰,۲۱۹	۰,۵۵۸	X _۲
۰,۰۹۳	۰,۴۲۳	۰,۱۶۶	۰,۵۶۴	X _۳
۴,۹۶۲	۸,۴۲۲	۱,۹۲۱	۲۵,۰۵۶	X _۴
۰,۳۶۶	۰,۹۸۰	۰,۴۳۷	۱,۸۶۵	X _۵
۰,۱۲۲	۰,۰۹۱	-۰,۱۵۶	۰,۳۲۱	X _۱
۰,۰۷۴	۰,۲۹۳	۰,۱۷۴	۰,۴۲۲	X _۲
۰,۰۷۰	۰,۲۲۵	۰,۰۶۵	۰,۳۴۸	X _۳
۲,۱۷۳	۳,۶۸۹	۱,۳۵۴	۹,۸۰۱	X _۴
۰,۲۹۴	۰,۵۹۲	۰,۱۸۶	۱,۴۲۹	X _۵
۰,۱۴۸	۰,۱۵۶	-۰,۲۲۳	۰,۵۱۸	X _۱
۰,۰۵۶	۰,۱۱۲	۰,۰۰۶	۰,۲۲۱	X _۲
۰,۰۶۴	۰,۱۱۷	۰,۰۰۴	۰,۲۹۶	X _۳
۱,۳۶۴	۱,۳۶۱	۰,۲۰۴	۵,۹۸۰	X _۴
۰,۴۹۱	۱,۰۹۳	۰,۱۶۳	۲,۶۷۲	X _۵

ویژگی‌های آماری ۵ نسبت مورد بررسی برای ۶۶ شرکت مذکور و به تفکیک هر خوشه در جدول ۵ نشان داده شده است. همچنین، نتایج حاصل از آزمون تحلیل واریانس به منظور بررسی برابری ۵ نسبت (ویژگی) در ۳ خوشه در جدول ۶ آمده است. نتایج این آزمون نشان دهنده آن است که با توجه به مقدار معنی‌داری (sig.) صفر برای تمامی نسبت‌ها، در سطح اطمینان ۹۵ درصد میانگین این ویژگی‌ها در ۳ خوشه برابر نبوده و به عبارت دیگر تفکیک بین خوشه‌ها به درستی صورت گرفته است.

جدول (۶): آزمون برابری میانگین متغیرهای مورد بررسی در ۳ خوشه

		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
X _۱	Between Groups	۰,۵۲۴	۲	۰,۲۶۲	۱۳,۹۰۹	۰,۰۰۰
	Within Groups	۱,۱۸۷	۶۳	۰,۰۱۹		
	Total	۱,۷۱۱	۶۵			
X _۲	Between Groups	۱,۰۸۱	۲	۰,۵۴۰	۱۰۱,۴۹۴	۰,۰۰۰
	Within Groups	۰,۳۳۵	۶۳	۰,۰۰۵		
	Total	۱,۴۱۶	۶۵			
X _۳	Between Groups	۰,۹۵۴	۲	۰,۴۷۷	۸۳,۲۱۹	۰,۰۰۰
	Within Groups	۰,۳۶۱	۶۳	۰,۰۰۶		
	Total	۱,۳۱۶	۶۵			
X _۴	Between Groups	۵۰۸,۴۳۹	۲	۲۵۴,۲۱۹	۲۹,۵۱۹	۰,۰۰۰
	Within Groups	۵۴۲,۵۵۴	۶۳	۸,۶۱۲		
	Total	۱۰۵۰,۹۹۳	۶۵			
X _۵	Between Groups	۳,۲۳۵	۲	۱,۶۱۷	۹,۴۴۰	۰,۰۰۰
	Within Groups	۱۰,۷۹۴	۶۳	۰,۱۷۱		
	Total	۱۴,۰۲۹	۶۵			

در ادامه، نتایج حاصل از خوشه‌بندی به روش الگوریتم‌های فراابتکاری با نتایج مدل ورشکستگی آلتمن برای شرکت‌های مورد بررسی عضو بورس بهادار تهران مقایسه می‌شود. نتایج این مقایسه نشان می‌دهد که خوشه‌ی اول تماماً شرکت‌های سالمی هستند که میانگین Z آنها بیش از ۲/۹ بوده است. ۶۰ درصد از خوشه‌ی دوم را شرکت‌های سالم و ۴۰ درصد را شرکت‌های نیمه سالم تشکیل می‌دهند. بیش از ۸۲ درصد از خوشه‌ی سوم نیز شرکت‌های غیر سالم هستند (جدول ۷).

جدول (۷): مقایسه‌ی نتایج خوشه‌بندی با روش تعیین ورشکستگی آلتمن

وضعیت شرکت خوشه	سال		نیمه سال		ورشکسته		جمع کل
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
خوشه اول	۱۶	۱۰۰	-	-	-	-	۱۶
خوشه دوم	۱۳	۶۰	۹	۴۰	-	-	۲۲
خوشه سوم	۵	۱۷/۸۶	۲۰	۷۱/۴۳	۳	۱۰/۷۱	۲۸
جمع کل	۳۴		۲۹		۳		۶۶

لیست شرکت‌های هر خوشه و مقدار ضریب ورشکستگی آلتمن (Z) در جدول ۸ آمده است. شرکت‌های داروسازی فارابی و سینا، شرکت‌های معدنی املاح ایران، فرآوری مواد معدنی ایران، معادن بافق، معدنی و صنعتی چادرملو و صنایع خاک چینی ایران، شرکت‌های فولاد خراسان و فولاد خوزستان، صنایع پتروشیمی کرمانشاه، سیمان بهبهان، کالسیمین و باما جزء شرکت‌های خوشه‌ی اول بوده که بر اساس مدل آلتمن شرکت‌های سالم و پربازده هستند.

جدول (۸): شرکت‌های مورد بررسی و مقدار ضریب ورشکستگی آلتمن (Z) به تفکیک خوشه

خوشه‌ی ۱		خوشه‌ی ۲		خوشه‌ی ۳	
مقدار Z	نماد شرکت	مقدار Z	نماد شرکت	مقدار Z	نماد شرکت
۵,۱۷۴	دسینا	۳,۲۰۴	اخابر	۱,۰۵۸	بکام
۵,۶۵۴	دفرا	۳,۰۲۷	داسو	۲,۵۲۳	پکرمان
۷,۰۹۲	زمگسا	۲,۸۴۶	دالبر	۲,۰۸۹	چکارن
۷,۲۴۴	سبهان	۲,۷۷۸	درازک	۱,۶۹۳	ختراک
۶,۰۱۳	سنیر	۱,۹۳۵	رتاپ(ذریارس)	۱,۱۹۹	خشرق
۶,۵۷۱	شاملا	۳,۷۲۹	رکیش	۱,۳۰۶	خفتر
۴,۱۰۲	شفارا	۳,۲۶۷	ساراب	۱,۸۲۳	خومتور
۷,۳۷۵	فاسمین	۲,۱۳۷	ستران	۱,۶۶۹	دابور
۷,۱۲۱	فخاس	۳,۰۲۰	سحاش	۱,۴۲۷	دارو
۵,۱۹۳	فخوز	۲,۳۲۴	سشمال	۲,۰۳۱	دامین
۵,۹۷۵	فراور	۳,۲۷۶	سغرب	۱,۶۱۸	دلر
۶,۹۶۸	کاما	۳,۹۴۸	سکرما	۱,۶۱۹	دیران
۱۲,۳۴۷	کیافق	۳,۵۵۲	سمازن	۲,۱۲۸	رتکو
۶,۵۳۵	کچاد	۳,۴۷۹	شاراک	۱,۸۱۷	سدور
۵,۹۵۸	کخاک	۱,۸۲۳	شیراز	۴,۵۰۷	شدوص
۳,۳۷۲	کرماشنا	۲,۲۱۰	غپینو	۲,۴۷۲	شسینا
		۵,۰۰۹	فجر	۱,۵۹۷	شفارس
		۳,۵۹۸	فملی	۲,۱۵۵	شلعاب
		۲,۷۸۰	کرازی	۲,۴۸۴	شنفت
		۵,۵۱۰	کروی	۴,۴۵۵	غانر
		۱,۸۰۱	کطیس	۳,۹۲۷	غشصفا
		۴,۰۵۷	والبر	۳,۸۸۳	فسرب
				۲,۲۲۷	قزوین
				۳,۹۶۱	قصفها
				۲,۲۶۶	کپشیر
				۱,۴۴۱	کلوند
				۲,۳۳۵	مداران
				۰,۷۲۲	ولیز

نتیجه‌گیری

تصمیم‌گیری یکی از حیاتی‌ترین وظایف مدیران است که برخی مدیریت را با تصمیم‌گیری‌هایش می‌شناسند. این امر، به خصوص در مسائل مالی با حساسیت‌های بیشتری همراه است. بر این اساس، یکی از دغدغه‌ی اساسی سرمایه‌گذاران در بازار، یافتن شرکت‌های موفق است که سرمایه‌گذاری در آن سودآور باشد. اهمیت بالای سرمایه‌گذاری در بورس و بازدهی سرمایه در این زمینه، رقابت شدید و گسترده، تعدد شاخص‌های ارزیابی شرکت‌ها و تنوع ابزارهای اندازه‌گیری نیاز به یک روش کارا برای این پایش را الزامی می‌سازد.

معمولاً شناسایی این شرکت‌ها براساس معیارها و از طرق مختلفی صورت می‌گیرد. یکی از این روش‌ها خوشه‌بندی است که در مطالعات جدید، از روش‌های فراابتکاری برای حل آن استفاده شده است. در این پژوهش، استفاده از روش‌های فراابتکاری رقابت استعماری (ICA)، بهینه‌سازی مبتنی بر جغرافیای زیستی (BBO) و جستجوی هارمونی (HS) در حل مسأله‌ی K-Means در مقایسه با روش‌های معمول کارتر بوده و به بهینه‌ی سراسری منجر شده است. همچنین این نتایج با نتایج حاصل از تفکیک شرکت‌های عضو بورس بهادار تهران با روش تعیین ورشکستگی آلتمن مقایسه شده و توسط این روش نیز تأیید شده است. نتایج حاکی از آن است که ۱۶ شرکت از ۶۶ شرکت مورد بررسی در خوشه‌ی اول قرار گرفته که بر اساس روش آلتمن تمامی این شرکت‌ها جزء شرکت‌های سالم و پربازده بوده و معرفی این شرکت‌ها سرمایه‌گذاران را در امر سرمایه‌گذاری‌های کم‌خطر یاری می‌رساند.

در ادامه به منظور بهبود تفکیک شرکت‌های بورس، استفاده از داده‌های مختلط، روش‌های دیگر تفکیک یا خوشه‌بندی و همچنین خوشه‌بندی فازی پیشنهاد می‌شود. همچنین استفاده از سایر روش‌های فراابتکاری جدید و تنظیم پارامتر با استفاده از روش‌های تاگوچی، طراحی آزمایشات و ... می‌تواند به توسعه‌ی حل مسأله‌ی خوشه‌بندی کمک نماید.

منابع

- تقوی فرد محمدتقی، منصوری طاها و خوش طینت محسن. (۱۳۸۶). ارائه یک الگوریتم فراابتکاری جهت انتخاب سبد سهام با در نظر گرفتن محدودیت‌های عدد صحیح پژوهش‌های اقتصادی، ۷(۴): ۶۹-۴۹.
- تقی‌زاده هوشنگ و پورربی میروحید (۱۳۸۹). ارزیابی کارایی شرکت‌های تولیدکننده سیمان در بورس اوراق بهادار تهران با استفاده از مدل تحلیل پوششی داده‌ها (۱۳۸۱-۱۳۸۷). پژوهشنامه اقتصادی، ۷: ۱۹۹-۲۲۰.
- خواجوی شکراله، سلیمی فرد علیرضا و ربیع مسعود (۱۳۸۴). کاربرد تحلیل پوششی داده‌ها (DEA) در تعیین پرتفوی از کارآترین شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران، علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، ۲۲ (۲): ۷۵-۸۹.
- دانش شکیب، معصومه و فضل‌ی، صفر (۱۳۸۸). رتبه بندی شرکت‌های سیمان بورس اوراق بهادار تهران با استفاده (AHP-TOPSIS) از رویکرد ترکیبی، چشم‌انداز مدیریت، ۳۲، ۱۲۹-۱۰۹.
- درخشان مجتبی، گل مکانی حمیدرضا و حنفی زاده پیام (۱۳۹۱). رویکردی فراابتکاری برای انتخاب سبد سهام با اهداف چندگانه در بورس اوراق بهادار تهران نشریه بین المللی مهندسی صنایع و مدیریت تولید (فارسی) (نشریه بین المللی علوم مهندسی)، ۲۳(۳): ۳۳۱-۳۱۸.
- راعی، رضا، محمدی، شاپور و علی بیکی، هدایت (۱۳۹۰). بهینه‌سازی سبد سهام با رویکرد «میانگین-نیم واریانس» و با استفاده از روش «جستجوی هارمونی»، پژوهش‌های مدیریت در ایران (مدرس علوم انسانی)، ۱۵(۳): ۱۲۸-۱۰۵.
- عبدالعلی‌زاده شهیر، سیمین و عشقی، کوروش (۱۳۸۲). کاربرد الگوریتم ژنتیک در انتخاب یک مجموعه دارایی از سهام بورس اوراق بهادار. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، ۱۷، ۱۹۲-۱۷۵.
- فرید داریوش پورحمیدی مسعود (۱۳۹۱). بخش‌بندی سهام شرکت‌ها پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران با استفاده از تحلیل خوشه‌ای فازی، پژوهش‌های حسابداری مالی، ۴ (۳)، ۱۰۵-۱۲۸.
- قلی‌زاده محمدحسن و ابراهیم پورازبری مصطفی (۱۳۸۸). طرح مدل رتبه‌بندی شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران با استفاده از تحلیل پوششی داده‌ها (مورد: صنعت مواد غذایی و آشامیدنی). پژوهشنامه اقتصادی، ۵: ۱۷۳-۱۹۳.
- گرگز، منصور، عباسی، ابراهیم و مقدسی، مطهره (۱۳۸۹). انتخاب و بهینه‌سازی سبد سهام با استفاده از الگوریتم ژنتیک بر اساس تعاریف متفاوتی از ریسک. مدیریت صنعتی دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان، ۵ (۱۱)، ۱۱۵-۱۳۶.
- مهرانی، ساسان، مهرانی، کاوه، منصفی، یاشار و کرمی، غلامرضا (۱۳۸۴). بررسی کاربردی الگوهای پیش‌بینی ورشکستگی زیمسکی و شیراتا در شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران، بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، ۱۲ (۴)، ۱۳۱-۱۰۵.
- ویدیعی محمدحسین و شکوهی‌زاده، محمود (۱۳۹۱). بررسی معیارهای مالی مؤثر بر تصمیم‌گیری سرمایه‌گذاران در بورس اوراق بهادار، مجله‌ی دانش حسابداری، ۳ (۸)، ۱۵۱-۱۷۱.
- Alguwaizani, A., Hansen, P., Mladenovic, N. Ngai, E. (۲۰۱۱). Variable neighborhood search for harmonic means clustering, Applied Mathematical Modelling, ۳۵, ۲۶۸۸-۲۶۹۴
- Andrés, J.D., Lorca, P., Juez, F. Sánchez-Lasheras, F. (۲۰۱۱). Bankruptcy forecasting: A hybrid approach using Fuzzy c-means clustering and Multivariate Adaptive Regression Splines (MARS) Expert Systems with Applications, ۳۸, ۱۸۶۶-۱۸۷۵
- Atashpaz-Gargari, E., Lucas, C. (۲۰۰۷). Imperialist Competitive Algorithm: An algorithm for optimization inspired by imperialistic competition. IEEE Congress on Evolutionary Computation, ۴۶۶۷-۴۶۶۷.

- Chang, P.Ch., Liu, Ch.H., Fan, Ch.Y. (۲۰۰۹). Data clustering and fuzzy neural network for sales forecasting: A case study in printed circuit board industry Knowledge-Based Systems, ۲۲, ۳۴۴-۳۵۵
- Chen N., Ribeiro, B., Vieira, A. & Chen, A. (۲۰۱۳) Clustering and visualization of bankruptcy trajectory using self-organizing map Expert Systems with Applications, ۴۰, ۳۸۵-۳۹۳
- Chen, M.Y. (۲۰۱۳). A hybrid ANFIS model for business failure prediction utilizing particle swarm optimization and subtractive clustering, Information Sciences, ۲۲۰, ۱۸۰-۱۹۵
- Farvaresh, H. & Sepehri, M. M. (۲۰۱۱). A data mining framework for detecting subscription fraud in telecommunication. Engineering Applications of Artificial Intelligence, ۲۴, ۱۸۲-۱۹۴
- Güngör, Z., Ünler, A. (۲۰۰۷). K-harmonic means data clustering with simulated annealing heuristic Applied Mathematics and Computation, ۱۸۴, ۱۹۹-۲۰۹
- Güngör, Z., Ünler, A. (۲۰۰۸). K-Harmonic means data clustering with tabu-search method, Applied Mathematical Modelling, ۳۲, ۱۱۱۵-۱۱۲۵
- Hosseini Nasab, E., Khezri, M., Khodamoradi, M. S. & Atashpaz Gargari E. (۲۰۱۰). An application of Imperialist Competitive Algorithm to Simulation of Energy Demand Based on Economic Indicators: Evidence from Iran, European Journal of Scientific Research, ۴۳ (۴), ۴۹۵-۵۰۶.
- Nagy, L. & Ormos, M. (۲۰۱۸), Friendship of Stock Market Indices: A Cluster-Based Investigation of Stock Markets, Journal of Risk Financial Management, ۱۱ (۸۸): ۲-۱۶.
- Niknam, T., TaherianFard, E., Narges Pourjafarian, N. & Alireza Rousta, A. (۲۰۱۱). An efficient hybrid algorithm based on modified imperialist competitive algorithm and K-means for data clustering Engineering, Applications of Artificial Intelligence, ۲۴, ۳۰۶-۳۱۷
- Simon, D. (۲۰۰۸). Biogeography-Based Optimization, IEEE Transactions on Evolutionary Computation, ۱۲ (۶), ۷۰۲-۷۱۳.
- Tekin, B. & Gümüş, F. B. (۲۰۱۷). [The Classification of Stocks with Basic Financial Indicators: An Application of Cluster Analysis on the BIST ۱۰۰ Index](#), [International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences](#), ۷(۵): ۱۰۴-۱۳۱.
- Xiao, J., Yan, Y., Zhang, J. Tang, Y. (۲۰۱۰). A quantum-inspired genetic algorithm for k-means clustering Expert Systems with Applications, ۳۷, ۴۹۶۶-۴۹۷۳ .
- Zhong, X. & Enke, D. (۲۰۱۷). A Comprehensive Cluster and Classification Mining Procedure for Daily Stock Market Return Forecasting, [Neurocomputing](#), ۲۶۷: ۱۵۲-۱۶۸.

۱. Clustering
۲. Data mining
۳. Local optimum
۴. Non-deterministic Polynomial-time hard
۵. Classification
۶. Imperialist Competitive Algorithm (ICA)
۷. Colony
۸. Imperialist
۹. Assimilation
۱۰. Imperialistic Competition
۱۱. Biogeography-Based Optimization
۱۲. Dan Simon
۱۳. Species
۱۴. Habitat Suitability Index
۱۵. Immigration Rate
۱۶. Emigration Rate
۱۷. Suitability Index Variable
۱۸. Diversity
۱۹. Mutation
۲۰. Emigration Rate
۲۱. Harmony search
۲۲. Musician
۲۳. Note
۲۴. Best Harmony
۲۵. Harmony Memory size
۲۶. Harmony Memory Consideration Rate (HMCR)
۲۷. Pitch Adjustment Rate (PAR)
۲۸. Band Width

-
- ۲۹. *Güngör & Ünler*
  - ۳۰. *Robustness*
  - ۳۱. *Variable Neighborhood Search (VNS)*
  - ۳۲. *quantum-inspired genetic algorithm*
  - ۳۳. *Printed Circuit Board*
  - ۳۴. *Self-organizing map (SOM)*
  - ۳۵. *Altman*